

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Zilizi Zoltán

PECHÁNY ADOLF

ÉS A SZLOVÁK-MAGYAR EGYÜTTÉLÉS 1880-TÓL 1942-IG

Történelemtudományok Doktori Iskola
Művelődéstörténet Doktori Program

Dr. Székely Gábor DSc.
egyetemi tanár
doktori iskola vezetője

Dr. Kósa László MHAS
egyetemi tanár
program vezetője

A bizottság tagjai:

Elnök: Dr. Kósa László MHAS, egyetemi tanár

Bírálok: Dr. Ábrahám Barna PhD., egyetemi adjunktus

Ifj. Dr. Bertényi Iván PhD., egyetemi adjunktus

Titkár: Dr. Kovács Anna PhD.

További tagok:

Dr. Halász Iván PhD., egyetemi docens

Dr. Géra Eleonóra PhD., egyetemi adjunktus

Dr. Kertész Botond PhD.

Témavezető:

Dr. Kiss Gy. Csaba DSc.
habilitált egyetemi docens

Budapest,
2013

Az értekezés kutatási célja

A Trencsén megyéből származó, 1859-ben Illaván született szlovák származású tanár, dr. Pechány Adolf életútján keresztül szeretnénk bemutatni egy nézetrendszert, amely Pechány szlovák gyökerű kortársai közül sokakat jellemzett.

Közismert, hogy ő állította össze az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben című többkötetes népszerűsítő sorozatban a szlovákokat bemutató részt; az 1848/49-es forradalom és szabadságharc történetét megírta szlovák nyelven; pedagógiai lapok mellett a Budapesten megjelenő kormánypárti Slovenské Novinyt is szerkesztette. Támogatta a Lex Apponyi végrehajtását, aminek során iskolákat látogatott az ország északi megyéiben. Az államfordulat után rövid felföldi, otthoni tartózkodás után visszatért Magyarországra, és 1921-től a „magyarországi tót ajkúak magyar királyi biztosaként” működött. A szlovákok által lakott településeket látogatta, jelentései és észrevételei hozzájárultak magyar tannyelvű állami óvodák alapítására. Ezekről ő maga is a szlovákok nyelvi magyarosodásának eredményesebbé válását várta. A miniszteri biztosi hivatalt 1941-ig látta el, egy évre rá 1942-ben halt meg Budapesten.

A kutatás célja volt megpróbálni rekonstruálni, miként vált a szlovák családba született Pechány az egységes magyar politikai nemzet koncepciójának a támogatójává. Milyen befolyások érhettek, milyen élmények hatására válhatott évei előrehaladtával egyre inkább a magyarosítási törekvések lelkes támogatójává. Mennyiben lehet egyetérteni az őt ért bírálatokkal, a szlovák oldalról gyakran hangoztatott renegát jelzővel. Illetve meg lehet-e érteni őt, meg lehet-e ragadni a motivációkat, amelyek feltehetően döntéseiben befolyásolták. Úgy gondoljuk, egyes források megismerésével árnyaltabbá válhat az a kép, amit az eddigi történetírás néhány kivételtől eltekintve személye értékelése során mindössze feketén, vagy fehéren hajlamos volt láttatni. Ezzel kapcsolatban voltak számunkra figyelemre méltók azok a korai megnyilvánulásai, amelyek során Pechány kiemelte a magyar nyelv kapocs szerepét a soknemzetiségű hazában, melyet egyébként nem egy alkalommal közös hazaként emleget. A magyar és a szlovák nemzeti történelemnek két narrációja alakult ki, kétféle kód, mindkettő azonban egyszerűsít, mert nemzeti mítoszokon alapulnak. Önmagában azonban egyik sem alkalmas a Pechányhoz hasonló „átmeneti“ egyének értelmezésére, akik egyik narratívába sem férnek bele. A közelmúltig őket általában nem kutatták, vagy egyszerűsített címkékkel látták el őket. A dolgozat egyik célja lehet a két – magyar és szlovák – történeti narratíva közelítése.

Ezzel összefüggésben jelentős lehet még annak feltárása, hogy Pechány mivel indokolta a magyarosítási törekvések szükségességét, és miért vallotta, hogy ez a magyarországi

nemzeteknek majd a javát szolgálja. Pechány magatartásának dilemmája szlovák származásából adódik: meddig terjedhet hungarofil magyarbarátsága, ami még nem veszélyezteti a szlovákokat?

Kerestük a választ arra a kérdésre is, vajon tekinthetünk-e Pechányra mint a hungarus identitás egy kései képviselőjére, vagy csak mint magyarosító „elfajzott” szlovákra, esetleg tudjuk-e közelíteni ezt a két egymástól távol álló értékelést?

A dolgozat szeretné bemutatni azt is, hogyan ábrázolta Pechány a magyarországi szlovákokat. Igyekszik fölvezetni, hogy miként képzelte ez egyes nemzetek együttélését Magyarországon. Hogyan élte meg a trianoni traumát, felül tudott-e kerekedni ezen, és milyen válaszokat adott az államfordulat kihívásaira. Szintén érdekelt bennünket, hogy a kortársak hogyan értékelték őt, mekkora súlya volt a nemzetiségi politikában és a Csehszlovákiáról kialakult magyarországi kép kialakításában, a Miniszterelnöki Hivatal foglalkozott-e érdemben jelentéseivel, és volt-e ezeknek következménye?

A kutatási módszerek

A dolgozat kísérlet az embernek és a pályának a bemutatására: biográfiai megközelítésből tulajdonképpen egy pályakép. Ennek felvázolása során nem mellékesen szeretnénk Pechányon keresztül megérteni azt a nézetrendszert, amely a korban a szlovák származású értelmiség nem kis hányadára jellemző volt. Ehhez szükségesnek látszik megsejteni a lélek, a tudatalatti szerepét az egyén életében, döntéseiben, motivációiban, egyúttal a múltra vonatkozó kutatásunkban. Az egyénre úgy tekintünk, mint a társadalom szerves részére, akinek személyisége változó, és identitása sem feltétlenül állandó, hanem alakul, fejlődik.

A fogalmak jelentései is változnak, ez a szembenálló narratívák közötti viták egyik oka lehet. A nemzet fogalma például mást jelent, és más koncepciót takar a magyar és mást a szlovák értelmezésben, akár csak a „hazafi” és „odrodilec” fogalom. Figyelembe kell venni a kor történelmi eseményeit, ezért fontos a kontextus felelevenítése. Metodológiai kérdések is felmerültek Pechány tulajdonképpeni életrajzának megírása kapcsán: a kutatás léptékének problémái, és „az identitás töredezett és dinamikus jellege, illetve kialakulásának ellentmondásos mozzanatai” is. Lehetséges-e megírni egy ember életét? Levi torzításokat említ az életrajzírás kapcsán, amiért „történészként egyfajta korlátozott és anakronisztikus racionalitásnak engedelmességedő történelmi szereplőket képzelünk el”. Úgy gondolja, az életrajz azért lehet releváns, mert segítségével úgy tudjuk bemutatni a normákat és valós működésüket, hogy az életpálya alakulását már nem csupán a szabályok és a gyakorlat közötti

eltérés, hanem egyúttal a normák közötti összefüggéstelenség eredményének ismertetjük, amibe az ellentmondások és az egyén szabadsága is belefér.¹

Bár az elemi iskolákra az értesítők nem voltak jellemzők, viszont a középiskolai értesítőkből már kutathattuk Pechány diákéveit, majd a tanérként eltöltött éveket is. A Magyar Országos Levéltárban kutatható anyagok közül a Miniszterelnöki Hivatal Kisebbségügyi Osztályának iratai a szlovák biztosként eltöltött évekre engedtek betekintést, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium levéltári anyagából fennmaradt iratokat szintén kutattuk. A Nagybiccei Levéltár anyagából Pechány családi hététréről gyűjtöttünk információkat, a Nyitraivánkai Levéltárban Nyitra megye hivatalos beszámolóiból a két világháború közötti Csehszlovákia lakosságának hangulatáról tájékozódunk.

Nemzetfogalma, szellemisége és identitása, leginkább a magyar és szlovák nyelven írt tanulmányai, valamint kiterjedt publicisztikája áttanulmányozása során ismerhetők meg. A Pozsonymegyei Közlönybe, a Felső-magyarországi Nemzetörbe, a Vág völgyi Lapba, a Slovenské Novinyba, a Pozsonyvidéki Lapokba, a Napkeletbe, a Nyitrai megyei Közlönybe és további újságokba írt cikkei is hozzájárultak ahhoz, hogy nyomkövessük azt az érvrendszert és szellemiséget, amely Pechányt jellemezte. Ezek forrásként való használata közben figyelembe vettük Vörös László megállapítását, aki szerint a felföldi magyar nyelvű lapok, de a szlovák nyelvű kormánypárti Slovenské Noviny is sztereotip módon támogatták az egységes magyarországi politikai nemzet modelljét, és a korban valóban létező magyarországi identitás – „uhorská identita” – hirdetésének szócsovei voltak.²

Törekedtünk Pechány kapcsolatainak, társadalmi hálójának feltérképezésére, környezetének és az őt ért szellemi hatásoknak (iskola, munkahely, nagyváros), valamint a megélt kényszerekre adott válaszainak (az államfordulat) a megismerésére is.

Az értékezés felépítése

A dolgozat bevezetőjében felvázoltuk a Pechány személye és életpályája körüli dilemmát, mint alapproblémát, aminek feloldására vagy legalábbis megértésére törekedtünk. Szlovák származása ellenére miért támogatta a magyarosítási törekvéseket, és miért inkább, hogy a nyelvi magyarosodás a nemzetiségeknek a javát szolgálja? Mindeközben nem tagadta szlovák származását, a Magyarország integritását nem veszélyeztető szlovák érdekeket pártolta. Közben szépen ívelő karriert épített. A dolgozat elején jeleztük, hogy a mai történetírás

¹ Levi, Giovannai: Az életrajz használatáról. In: Korall. Budapest, Új Mandátum, 2000/2. 81-92.

² Vörös László: Analytická historiografia versus národné dejiny. „Národ“ ako sociálna reprezentácia. Pisa, Plus, 2010. 151-154.

nehezen értelmezi a Pechányhoz hasonló „átmeneti” egyéneket, ezért a dolgozat új eredményt hozhat, ha a két eltérő történeti narrációt, egyszerűsítő kódolást sikerül közelíteni egymáshoz. Az életrajzírás módszertani szempontjait mérlegeltük a bevezető rész után, és a biográfiai megközelítés buktatóit, egy pályakép sikeres felépítésének lehetőségeit vettük sorra. Felhívtuk a figyelmet a kontextus szerepére, ezzel összefüggésben a kor rekonstruálásának fontosságára, és arra is, hogy Pechány életrajzának megírása során az identitás dinamikus, változó jellegére, valamint az asszimiláció jelenségére tekintettel kell lennünk.

Ezt követően Pechány szülőföldjének bemutatásával indítottuk az életrajz megírását. Érdekelt minket, kik asszimilálódtak a felföldi régióban, illetve Trencsén megye nemzetiségi viszonyait a helyi folyóiratokból is igyekeztünk megismerni. Családi hátterét a rendelkezésre álló forrásokban kutattuk, az iskolai értesítőkből pedig megismertük azt a szellemi közeget, amelyben diákként fejlődött, majd amelyben tanárként kiteljesedett. Próbáltuk megsejteni, hogy az egykori znióváraljai szlovák gimnazista minek hatására fordult szembe a szlovák nemzeti mozgalommal, és miért, kiknek a hatására léphetett arra az útra, amelynek vége felé egyre inkább a szlovák nemzet elmagyarosodását támogatta.

A hungarus-tudat mint eszmerendszer történetét Csáky Móric kutatási eredményei alapján tekintettük át. A nemzetiségekkel szemben türelmes, úgymond hungarus-magatartást egybevetettük Pechány – korai – írásaival. Az ezekből áradó hungarus szellemiség hitelességét a gyakorlat tette kérdésessé – például a Lex Apponyi végrehajtásának támogatása, bár a magyar nyelv kapocs szerepét és a szlovák nyelv ápolásának szükségességét a családban és a templomban ekkor még határozottan hangoztatta.

A következő fejezetek azt mutatják be, hogy Pechány miként ábrázolta a szlovák népet. Ábrázolásmódját mély empátia és a szlovák nép felemelésének szándéka jellemzi, amit az évek múlásával egyre inkább nyelvi magyarosodásukon keresztül képzelt el. A családi életet, a szokásokat, a lakóhelyet stb. egyaránt bemutatta. Ehhez a részhez szorosan kötődik az a fejezet, amely a szlovákok által lakott vidék, a Vág völgy szépségét eleveníti fel az útleírásokban.

Pechány értelmezése végett fontosak azok a pedagógiai témájú írásai, amelyekben a nyelvről ír – disszertációjában például. Máshol a nyelv szerepéről a gyermek szellemi fejlődésében, a nyelvtanulás módszereiről, majd a szlovák nép nyelvi magyarosodásának előmozdításáról, ezzel összefüggésben a magyar nyelv minél eredményesebb elsajátításának lehetőségeiről elmélkedik. A szlovák népnek a magyar hazába való integrálódását hirdette – legnagyobb veszélyforrásként a szlovák nemzeti mozgalomra tekintett, amit a korban a magyar nemzeti mozgalom részéről használt, megbélyegző pánszláv jelzővel illetett. A mozgalom történetével

is foglalkozott, bemutattuk, hogyan értelmezte létrejöttét, és miért gondolta úgy, hogy az árt a szlovákok érdekeinek.

Mindezek után Pechány miniszteri biztosként eltöltött éveit mutattuk be és kapcsolatát a Miniszterelnöki Hivatallal, kitérve a látogatások természetére és a következményekre. A látogatásokat megyénként térképeztük fel, kitérve Békés, Pest és Nógrád megyére. Pechány már az első világháború előtt termékeny cikkírónak bizonyult, publikációiban Magyarország integritása, a magyar hazafiság és a magyar nyelv elsajátításának fontossága mellett állt ki. Újságírói tevékenysége akkor teljesedett ki, amikor a magyar kormány külpolitikai megfontolásból is megbízta az újraindított Slovenské Noviny szerkesztésével. Ismertettük a magyar kormány elképzeléseit a régi-új sajtóorgánum szerepéről, és reményeit Pechánnyal kapcsolatban. Ezzel összefüggésben – Pechány kiterjedt publikációs tevékenysége részeként – olvastuk lapszemléit, illetve nyomon követtük, mit tartott érdemesnek arra, hogy megbízóit informálja. Nem csak a belföldi lapokat és a Magyarországon megjelenő kiadványokat ellenőrizte, hanem a csehszlovák lapokat is szemlélte. A magyarországi nemzetiségi oktatásról, a Szlovák Néppárt autonómiatörekvéseiről és a szlovákok csalódottságáról küldött cikkeket; informátorai beszámolóit a csehszlovákiai szlovákok állítólagos vágyáról, miszerint szívesen térnének vissza a magyar hazába, szintén rendszeresen elküldte.

A dolgozat befejező szakaszában a Pechányról készült véleményekből, bírálatokból válogattunk – ezeket két részre osztottuk: az államfordulat előttiekre és azokra, amik 1918-20 után keletkeztek. A véleményeket egybevetettük az általunk végigkövetett életpályával, és megnéztük, lehetséges-e ezeket egymáshoz közelíteni, az ítéletek széles skáláját szintézisbe hozni.

Felvetések és az értekezés eredményei

A javarészt szlovákok által lakott Trencsén megyéből származó Pechány a szlovák értelmiségképzés egyik oktatási intézményébe került, a znióváraljai gimnáziumba. Nem sikerült egyértelműen kideríteni, miért küldte a család ebbe az intézménybe a fiatal Pechányt. A forrásokból kideríthető, hogy gyengén beszélt magyarul, de azt csak sejteni lehet, hogy a családnak esetleg a szlovák nemzeti mozgalmat támogató szimpátiái voltak. Az szintén igazolható, hogy a szlovák gimnázium bezárása után későbbi iskoláiban a magyar nyelv tanulásában feltűnő szorgalmat tanúsított, ami miatt ösztöndíjban is részesült. Feltételeztük, hogy ez a támogató légkör, anyagi motiváció esetleg erős impulzus lehetett a fiatal diák számára, ami rávezethette őt arra a felismerésre, hogy magyar nyelvtudással nem feltétlenül jár rosszul. A budapesti egyetemi évek – doktori címet is szerez –, úgy gondoljuk, tovább

erősítették ezt az érzést. Az erősen magyarosodó nagyvárosi közeg, az ottani szlovák származású értelmiség magyarosodásának megtapasztalása és a sikeres életpályák élménye Pechány döntéseire is hatással lehettek. A középiskolai tanári évek alatt a magyar nemzetiségi politikát, a nyelvi magyarosodást támogató környezetbe került. Budapesti tartózkodása után öt évvel egy emlékkönyvben már Libertiny Gusztáv FEMKE tagot, a Felvidéki Nemzetőr szerkesztőjét élte, a neveléstudomány vezérférfiának nevezve Libertinyt. Itt érhető tetten, amint Pechány a hivatalos magyar nemzetiségi politikát támogatja. Libertiny érdemei között említi, hogy pedagógusként „kidomborítja s érvényre juttatja a nemzeti típust”, célja a „művelt hazafiak” képzése, és elismeréssel ír Pechány arról is, hogy Libertiny magyar nyelvű gyakorlókönyve a szlovák tannyelvű elemi iskolákban be lett vezetve. Azonosul Libertinynek azzal a gondolatával is, hogy a nevelés elsődleges célja, hogy az ember „legyen mindenek felett magyar honpolgár”. A magyar nyelv Pechány által kedvelt kapocs szerepének hangoztatásával is ekkor találkozunk először, bár Pechány itt még Libertinyt idézi.³ Ugyanebben az évben igazoltan is eltávolodott a szlovák nemzeti mozgalomtól, pánszlávnak nevezve azt.⁴ Nem sokkal ezután pedig a Lex Apponyi végrehajtásában segített, iskolákat látogatott.

1921-től a magyarországi szlovákok miniszteri biztosaként egyre nyilvánvalóbban a szlovákok nyelvi magyarosodását támogatta. A nemzetiségek egymás mellett élésének előmozdítása és a nyelvi sokszínűség pártolása helyett a szlovákok nyelvi beolvadását ösztönözte a magyar nemzetbe. Nemzetszemlélete egyre gyengébb alapokon állt, az egységes politikai nemzet fogalom egyre túlhaladottabbá vált. 1920-ra sem talált reális választ. A trianoni traumát a maga részéről úgy dolgozta fel, hogy a rá bízott és a nyelvéhez ragaszkodó szlovák közösségre gyanakodva és mint veszélyforrásra tekintett.

Trianon után az államfordulat előtti korszak hagyományos nemzetiségi politikája elavult, ezzel együtt Pechány politikája is kudarcnak bizonyult. Az államfordulat után nem volt képes megújulni, idővel beragadt saját sémáiba. Kortársaihoz hasonlóan nem tudott túllépni azon sem, hogy Csehszlovákia a megalakulást követő tíz év alatt saját hivatalnokréteget nevelt, kiépítette infrastruktúráját, és működőképesnek bizonyult.

Mégsem tekintünk Pechányra az egyszerűsítő, gyakran mítoszokon alapuló történeti narratívák szemüvegén keresztül. Csak saját korának kontextusában érdemes őt vizsgálni.

³ Libertiny Gusztáv Nyitra megyei tanfelügyelőségének tizedik évfordulójára. Budapest, Heisler Nyomda, 1886. 10-11.

⁴ Pechány Adolf: A pánszlavizmus multja és jelene. In: Felső-magyarországi Nemzetőr, 1886/17-20. szám.

Nem értékelhetjük őt úgy, mint aki minden kétséget kizáróan a hungarus-koncepciót képviselte, de úgy sem, mint aki feketén-fehéren a magyarosító politikát szolgálta. Mindkettőből merített, mindkettő jellemző volt rá. Különböző időben eltérő súlypontok jellemezték magatartását. Identitását nem feltétlenül karakterizálta az állandóság vagy a tökéletes bizonytalanság. A környezeti hatások, a változó kor befolyással voltak az emberre, de talán az érvényesülés lehetősége is motiválta őt. Átmeneti típus, akinek azonban az életpályája saját korában reális, választható út volt.

Kutatásunk elején okkal merült fel, hogy Pechány esetleg a hungarus-szemlélet egyik kései képviselője, hiszen Magyarország integritásának megőrzése mellett a magyar nyelv kapocs szerepét hangoztatta, és szlovák származását sem tagadta, a szlovákokkal szemben együtt érző volt. Úgy tűnt, nem kívánja a magyar nyelvet a szlovák nyelv rovására terjeszteni. Ezt talán, fenntartásokkal, el is fogadhatjuk az államfordulatig. Utána azonban egyértelműen hozzájárult a Magyarországon maradt szlovákok magyarosodásához, akár a szlovák nyelv visszaszorításának az árán is. Ezért támogatta az állami óvodák megalapítását, és ezért tett javaslatokat a nyelvükhöz jogosan ragaszkodó öntudatos szlovák megnyilvánulások felszámolására.